

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ԵՎ «ԱՆԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ
ՀԱՎԱՍԱՐԱԿՇՈՒԹՅԱՆ» ԽԱՆՏՄԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԱՇՈՏ ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

Տնտեսագիտության հիմնական դպրոցների ներկայացուցիչների կարծիքները *իշխանության* հիմնախնդրի վերաբերյալ տրամագծորեն տարբերվում են: Որոշակի իմաստով իրավացի է Վ. Դեմենտևը, երբ նշում է, որ չնայած *իշխանության* հիմնախնդիրը քաղաքական և սոցիոլոգիական գիտություններում վերլուծության գլխավոր օբյեկտներից մեկն է, այն դեռևս այդպիսին չի դիտարկվում տնտեսական գիտություններում¹:

Նորդասական տնտեսագիտական դպրոցի (mainstream economic) ներկայացուցիչները մերժում են տնտեսական վերլուծությունում այս հիմնախնդրի ներառումը (բացառությամբ *մենաշնորհային իշխանության* հիմնախնդրի): Այլ կերպ ասած՝ նրանց կողմից ներկայացվող կատարյալ մրցակցության մոդելը հաշվի չի առնում իշխանության գործոնը: Այսպիսի մոտեցումը բացատրվում է նրանով, որ նորդասական տնտեսագիտության դպրոցը ներկայացնող հեղինակներն իրենց վերլուծություններում գրեթե հաշվի չեն առնում հասարակական կյանքի քաղաքական, սոցիալական, մշակութային և այլ ոլորտների դերը: Տնտեսական կյանքում մենաշնորհների և խմբատիրության (օլիգոպոլիա) դերի աճը նախադրյալներ ստեղծեց Է. Չեմբերլինի² և Ջ. Ռոբինսոնի³ կողմից անկատար մրցակցության թեզի առաջադրման համար, որի հիման վրա ձևավորվեց ճյուղային շուկաների տեսությունը (գրականությունում դա երբեմն ներկայացվում է նաև որպես արդյունաբերության կազմակերպման տեսություն): Տվյալ մոտեցման էությունն այն է, որ շուկայի որոշ գործակալներ ընդունակ են ամբողջությամբ ազդելու դրա զարգացման և մնացած մասնակիցների վարքագծի վրա (այսինքն՝ իշխանություն ունեն նրանց վրա), ինչը դրսևորվում է անուղղակիորեն և, որպես կանոն, որոշ գործակալների կողմից գների վրա ազդեցության միջոցով:

Տնտեսական կյանքում գոյություն ունեցող «իշխանություն» երևույթին փորձել են համակարգային բացատրություն տալ մարքսիստների և ինստիտուցիոնալիստների դպրոցների ներկայացուցիչները, որոնց Կ. Ռոտշիլդը բնութագրում է որպես իշխանությանը հակված տնտեսագետներ (power-minded economists and schools)⁴: Նրանք այս հիմնախնդրին մոտեցել են որպես տնտեսական վերլուծության առարկայի, իսկ «իշխանություն» երևույթը դիտարկել են որպես հասարակության տնտեսական կյանքի վրա էական ազդեցություն ունեցող գործոն: Նրանց տեսանկյունից՝ տնտեսական իշխանության հիմնախնդիրը գոյություն է ունեցել միշտ, անկախ հասարակության սոցիալ-տնտեսական զարգացման փուլից: Հետևաբար՝ տնտեսական իշխանության համակարգի կազմակերպումը միշտ

¹ Տե՛ս Дементьев В.В., Экономика как система власти. Донецк, 2003:

² Տե՛ս Чемберлин Э., Теория монополистической конкуренции (Реориентация теории стоимости). М., „Экономика“, 1996:

³ Տե՛ս Робинсон Дж., Экономическая теория несовершенной конкуренции. М., „Прогресс“, 1986:

⁴ Տե՛ս Rothschild К., Introduction // Power in Economics. Ed. by K.W.Rothschild. Harmondworth: Penguin, 1971, էջ 15:

արդիական հիմնախնդիր և հետազոտության առարկա է: Համարելով, որ տնտեսագիտությունը ճշգրիտ՝ մաթեմատիկական գիտություն չէ, մենք նույնպես կարևորում ենք տնտեսական կյանքում քաղաքական, սոցիալական և այլ գործոնների դերը: Այս իմաստով, տնտեսական հետազոտությունը, որը հաշվի է առնում վերը նշված գործոնների ազդեցությունը և դա չի հանգեցնում միայն թվերի և մոդելների ներկայացմանը, շատ ավելի մեծ արժեք ունի: Իսկ իշխանության հիմնախնդիրը սերտորեն կապված է այդ գործոնների հետ և հասարակական գիտություններում առանցքային տեղ է զբաղեցնում: Ուստի տնտեսական հետազոտությունները չպետք է շրջանցեն այս չափազանց կարևոր հիմնախնդիրը:

Գերմանացի տնտեսագետ Վ. Օյքենը (տնտեսական կարգերի տեսության հիմնադիր) նշում է. «Ազգային տնտեսության առաջին խնդիրը որոշակի փաստերի բացահայտումն է, որոնք հիմնավորում են տնտեսական իշխանությունը, և տնտեսական իշխանության իրական ազդեցության հետազոտությունը»⁵: Ֆրանսիացի հայտնի տնտեսագետ Ֆ. Պերուի աշխատանքներում (սոցիալ-ինստիտուցիոնալիզմի տեսություն) իշխանությունը դիտվում է որպես տնտեսական կյանքի հիմնարար սկզբունք: Ըստ նրա՝ «...տնտեսական կյանքը տարբերվում է փոխանակման ցանցից: Այն, ավելի շուտ, ներկայացնում է ուժերի ցանց: Տնտեսությունը ձգտում է ոչ միայն օգուտի, այլև իշխանության»⁶: Այսպիսով՝ Ֆ. Պերուի տեսանկյունից, տնտեսական իրականությունը բազմաթիվ ակնհայտ կամ թաքնված իշխանության հարաբերությունների ցանց է, ոչ հավասար ուժերի, այսինքն՝ գերիշխող և ենթակա գործընկերների միջև փոխգործակցության ցանց: Հավասարների տնտեսության մոդելին նա հակադրում է տնտեսական պայքարի կամ անհավասար տնտեսական գործակալների տնտեսական իշխանության տեսությունը⁷:

Տնտեսական իշխանության վերլուծության ժամանակակից փուլը սերտորեն կապված է ինստիտուցիոնալիզմի մեթոդաբանության զարգացման նոր միտումների հետ: Այս ուղղության ներկայացուցիչների (Ջ. Գելբրեյթ⁸, Յա. Տակատա⁹, Է. Տոֆլեր¹⁰, Ռ. Հոլթոն¹¹, Գ. Ալբերտ¹² և ուրիշներ) գիտական աշխատանքներում տնտեսական իշխանության երևույթը ստանում է համակարգային գնահատական և ամրագրվում է որպես տնտեսագիտական տեսության կողմից ուսումնասիրվող հիմքային հարաբերություն: Ըստ ամերիկացի հեղինակ Է. Տոֆլերի՝ իշխանությունը արտադրության գործընթացի անխուսափելի մասն է, և դա ճշմարտություն է բոլոր տնտեսական համակարգերի համար՝ կապիտալիստական, սոցիալիստական և ընդհանրապես՝ ինչպիսին էլ լինեն²¹³: Է. Տոֆլերը նշում է, որ «ամբողջ մարդկային կյանքը ավելի շուտ հանգում է իշխանական, քան դրամական հարաբերությունների»¹⁴: Այսպիսով՝ իշխանության հարաբերությունները հատկանշական են բոլոր հասարակական համակարգերին և մարդկային փոխհարաբերություններին: Իշխանությունը որոշակի երևույթ չէ, բայց դա մարդկանց միջև գոյություն ունեցող բոլոր հարաբերությունների (առանց բացառության) կողմ է, ուստի անխուսափելի է և չեզոք: Հետևաբար՝ դրանում չկա ոչ լավ բան, ոչ վատ բան³¹⁵: Ռ. Հոլթոնի կարծիքով՝ տնտեսական հարցերը միշտ պետք է

⁵ Ойкен В., Основы национальной экономики. М., „Экономика“, 1996, с. 337.

⁶ Perroux F., The Domination Effect and Modern Economic Theory // Power in Economics // Ed. by K.W. Rothschild. - Harmondworth: Penguin books, 1971, p. 56.

⁷ Տե՛ս **Bocage D.**, General Economic Theory of Fracois Perroux. Lahman: University Press of America, 1985, էջ 30:

⁸ Տե՛ս **Гэлбрейт Дж.К.**, Экономические теории и цели общества. М., „Прогресс“, 1976:

⁹ Տե՛ս **Takata Y.**, Power Theory of Economics. New York: St. Martins Press, 1995:

¹⁰ Տե՛ս **Тоффлер Э.**, Метаморфозы власти. М., Издательство „АСТ“, 2001, էջ 669:

¹¹ Տե՛ս **Holton R.**, Economy and Society. London: Routledge, 1992:

¹² Տե՛ս **Albert H.**, The Neglect of Sociology in Economic Science // Power in Economics. Ed. By K. Rothschild. Harmondworth: Penguin books, 1971, էջ 21-35:

¹³ Տե՛ս **Тоффлер Э.**, նշվ. աշխ., էջ 53:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 55:

¹⁵ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 574:

քննարկվեն իշխանության հարաբերությունների համատեքստում, անկախ այն բանից՝ հաստատվում են տնտեսական և քաղաքական մեխանիզմների միջոցով: Ըստ նրա՝ այդպիսի մոտեցումը միավորում է քաղաքատնտեսության բոլոր նրբերանգները¹⁶: Գ. Ալբերտը, կարևորելով տնտեսական կյանքի սոցիալական կողմը, իշխանության հիմնախնդիրը դիտարկում է իբրև «տնտեսության՝ որպես սոցիալական գիտության գերիշխող հարց»¹⁷:

Մեր ժամանակներում, հասարակության տնտեսական կյանքի բարդացման գործընթացներին զուգահեռ, տնտեսական իշխանության սուբյեկտների կառուցվածքը բազմազանեցվել է, իսկ հիմնախնդրի մասշտաբները մեծացել են: Դրա հետ կապված՝ այս հիմնախնդիրը մտել է այլ հայեցակարգերի հետազոտության դաշտ: Մասնավորապես՝ տնտեսական իշխանության շարժիչ ուժերը, բաշխումը և վերաբաշխումը, դրա հաշվեկշիռը և աստիճանակարգումը ներառվել են ժամանակակից գլոբալիստիկայի և տնտեսական անվտանգության ապահովման տեսություններում: Վերջինիս շրջանակներում տնտեսական իշխանության հիմնախնդրի առանձին տեսակետներ հետազոտության առարկա են ազգային շահերի դպրոցի ներկայացուցիչների (Հ. Մորգենթաու, Վ. Վոլֆերգ և ուրիշներ) աշխատանքներում:

Իշխանության հիմնախնդրի առկայությունը ենթադրում է, որ հավասարությունը իրական տնտեսական կյանքում վերացական գաղափար է, և դա ավելի շուտ կարելի է ընդունել որպես բացառություն, քան կանոն: Այս իմաստով ոչ թե իշխանության բացակայությունը, այլ հենց դրա առկայությունը պետք է դիտել որպես հասարակության տնտեսական կազմակերպման «բնական վիճակ»: Տնտեսական իշխանության ձևավորման ներքին տրամաբանությունը պայմանավորված է տնտեսական սուբյեկտների՝ կապիտալի համակենտրոնացման և շահույթն առավելագույնի հասցնելու հակմամբ: Սուբյեկտների միջև այսպիսի տրամաբանությամբ պայքարը հանգեցնում է տնտեսական իշխանության որոշակի համադասավորության (կոնֆիգուրացիայի) ձևավորմանը:

Մյուս կողմից՝ ըստ տնտեսագետ-ինստիտուցիոնալիստների, ցանկացած իշխանություն պետք է վերահսկվի: Հասարակության տնտեսական կազմակերպման կառուցվածքից են կախված սոցիալական, տնտեսական և քաղաքական համակարգի որակը և զարգացման հնարավորությունները: Հետևաբար՝ տնտեսական իշխանության ներսում մշտապես գոյություն ունեցող հակասությունները, պայքարը, հակամարտությունը և բախումները անհրաժեշտություն են դարձնում այդ իշխանության համար պայքարի՝ հասարակական առումով ընդունելի միջակայքի ձևավորումը դրա բաշխման տնտեսապես անվտանգ ձևերի և սահմանների որդեգրման ճանապարհով: Այդ կապակցությամբ ինստիտուցիոնալիստներն առաջ են քաշում, այսպես կոչված, «իշխանության հասարակական անհրաժեշտ կարգի» («socially necessary order») հայեցակարգը: Վ. Օյքենը կարծում է, որ իշխանության հիմնախնդիրը պետական տնտեսական քաղաքականության առաջին սկզբունքն է¹⁸: Հարցն այն է, թե ինչպիսի իշխանության համամասնություններով պետք է օժտված լինեն տնտեսական սուբյեկտները, և ինչ նպատակների ձեռքբերմանը պետք է ուղղված լինի նրանց գործունեությունը: «Եվ ավելցուկային, և ոչ բավարար իշխանությունները հանգեցնում են սոցիալական ահավոր հետևանքների», - նկատում է Է. Տոֆլերը¹⁹:

Այսպիսով՝ ինստիտուցիոնալիստների համար կենտրոնական տնտեսական հիմնախնդիրը տնտեսության կազմակերպումն ու վերահսկումն է: Իրենց հերթին, տնտեսության կազմակերպման և վերահսկման առանձնահատկությունները մեծապես կախված են դրա կառուցվածքից: Եթե տնտեսության բարդ կառուցվածք ունեցող

¹⁶ Տե՛ս Holton R., նշվ. աշխ., էջ 142:

¹⁷ Albert H., նշվ. աշխ., էջ 28:

¹⁸ Տե՛ս Ойкен В., նշվ. աշխ., էջ 427:

¹⁹ Тоффлер Э., նշվ. աշխ., էջ 577:

Ժամանակակից արևմտյան պետություններում խոշոր կապիտալի իշխանությունը զսպվում է բազմաթիվ սեփականատերերի միջև մրցակցությամբ, մեծաքանակ միջին դասի և հասարակության քաղաքական ազդեցությամբ, ապա պարզունակ տնտեսություն ունեցող երկրներում, ինչպիսին Հայաստանն է, տնտեսական իշխանության համակենտրոնացումը ստեղծում է պլուտոկրատիա (ուղղակի քաղաքական կառավարում հարուստների ոչ մեծ խմբի կողմից) հաստատելու վտանգ: Այսպիսի երկրներում գոյություն չունեն զգալի հնարավորություններ հարուստների և միջին դասի (որը չափազանց թույլ է) միջև տնտեսական իշխանության վերաբաշխման համար: Եվ, առանց կառուցվածքային լուրջ վերափոխումների, իշխանության հասարակական անհրաժեշտ կարգի ձևավորումն անհնար է դառնում:

Հաշվի առնելով վերը նշվածը՝ իշխանության համակարգի տեսանկյունից էական նշանակություն են ստանում որոշ հիմնարար հարցերի պատասխաններ: Եթե այնպիսի հարցերի պատասխաններ, ինչպիսիք են ո՞վ, ո՞ւմ նկատմամբ, ի՞նչ չափով, ի՞նչ սահմաններում և ինչպիսի՞ եղանակով է իրականացնում իշխանությունը, համընդհանուր են, ինչ-որ կերպ պարզաբանված են տարբեր հեղինակների կողմից կամ ակնհայտ են, ապա՝ տնտեսական գործունեության ի՞նչ տեսակներ է սահմանափակում իշխանությունը, ո՞ր է ուղղում իշխանությունը ռեսուրսները, ինչպիսի՞ հնարավորություններ է ստեղծում, առանձնահատուկ են յուրաքանչյուր երկրի համար: Հետևաբար՝ այդ հարցերի պատասխանները պահանջում են փաստերի և տվյալ պատմական պահի որոշակի իրավիճակների վերլուծություն, ավելի խոր և հիմնարար բացատրություններ:

Նշված մոտեցմամբ վերլուծելով Հայաստանի ներկայիս տնտեսական համակարգը՝ պարզում ենք, որ մեր երկրում ստեղծվել է տնտեսական կյանքի կազմակերպման անարդյունավետ հավասարակշռություն, ինչը, իր հերթին, մեր տնտեսության պարզունակ կառուցվածքի արդյունք է: Քանի որ մեկ հոդվածի շրջանակներում չափազանց բարդ է մանրամասն անդրադառնալ այսպիսի ընդգրկուն թեմայի բոլոր հարցերի քննարկմանը, փորձենք ներկայացնել ստեղծված իրավիճակի հիմնական բնութագրիչ գծերը և սեղմ ձևակերպել իրավիճակի փոփոխության համար անհրաժեշտ քաղաքականության իրականացման հիմնական սկզբունքները: Ներքո շարադրյալը ավելի շուտ կպարունակի հաստատումներ, որոնք կատարել ենք հարցերի լայն շրջանակի ուսումնասիրության արդյունքների հիման վրա:

Հայաստանի տնտեսությունն ունի պարզունակ կառուցվածք: Արդեն 1990-ական թվականների կեսերին հիմնավորապես վերացվեցին Հայաստանի արդյունաբերության մեքենաշինական և քիմիական համալիրները, իսկ գյուղատնտեսական համալիրը զանգվածային մասնավորեցման ճանապարհով փոշիացվեց ավելի քան 300 հազար մանր տնտեսությունների միջև: Պետական հատվածի և, ընդհանուր առմամբ, սոցիալ-տնտեսական համակարգի գոյատևումը մեծ չափով կախվածության մեջ ընկավ միջազգային կազմակերպությունների վարկերից, օտարերկրյա օգնությունից և մասնավոր տրանսֆերտներից: Տնտեսության և հասարակության պարզունակացման գործընթացն իր տրամաբանական ավարտին հասավ 2010-ական թվականների կեսերին: Այդ տարիներին, մեր կարծիքով, պետական սեփականության չափազանց անարդյունավետ մասնավորեցման պատճառով վերջնականապես ձևավորվեց տնտեսական իշխանության գործող մոդելը և, որպես դրա հետևանք՝ անարդյունավետ տնտեսական համակարգը: Այդ համակարգը շարունակում է գործել առ այսօր՝ նոր պայմաններին բնորոշ ավելի մեծ կենտրոնացման միտումներով:

Կասկածից վեր է, որ Հայաստանում ձևավորված տնտեսական իշխանությունը ավելցուկային է ըստ տնտեսական գործունեության հիմնական տեսակների: Տնտեսական իշխանության այդպիսի ավելցուկը ստեղծել է անարդյունավետ գործունեության

«ավելցուկային» և արդյունավետ գործունեության «ճնշված» դրդապատճառներ: Իշխանության ավելցուկը պայմանավորում է տնտեսական գործակալի կողմից ռենտային եկամուտների (գերշահույթի) ստացում, այսինքն՝ լրացուցիչ եկամտի ստացում տնտեսական համակարգում՝ ժամանակի տվյալ պահին իր ունեցած ավելցուկային իշխանության հաշվին: Տնտեսական իշխանության այդպիսի ավելցուկը դրսևորվում է հարկերի չվճարման, ներմուծման ոչ ֆորմալ քվոտաների տիրապետման, մտացածին (ֆիկտիվ) մրցույթներ շահելու, հանքերի և ամենաբերրի հողերի վերահսկման, իջեցված գներով գյուղատնտեսական մթերքների ձեռքբերման պայմանագրերի կնքման և այլ ձևերով: Արդյունքում՝ տնտեսական իշխանության ավելցուկը հանգեցնում է ծախսերի «տեղաշարժի» իշխանության սուբյեկտից դեպի օբյեկտ՝ ամենուր ստեղծելով աշխատանքի կոշտ շահագործում: Բնական է, որ տնտեսական իշխանության այդպիսի համակարգը անարդար է նաև եկամուտների բաշխման տեսանկյունից: Դա մի համակարգ է, որտեղ փաստացի բացակայում են մարդուն առնչվող ծախսերը, այսինքն՝ առողջապահության, կրթության և սոցիալական ապահովության ոլորտի ծախսերը: Այս առումով հատկանշական է Ս. Բրաունի հետևյալ ընդգծումը. «...իշխանությունը որոշիչ գործոն է նյութական պարզևատրման հարցում անհավասարության բացատրության համար, բաշխման տեսությունը պետք է անբաժանելի լինի իշխանության տեսությունից»²⁰:

Բացի այդ, նման համակարգը բնորոշ է թույլ զարգացած հասարակությանը, որտեղ տնտեսական իշխանության սուբյեկտ-կրողների փոքր խմբի և հասարակության հիմնական աղքատ զանգվածի միջև չկա ոչ մի միջանկյալ սոցիալական խումբ, որն ընդունակ լինի իր միջավայրից առանձնացնելու արդյունավետ գործող տնտեսական և քաղաքական խմբեր: Տնտեսական գործակալների կողմից սուբյեկտիվ օգուտներն առավելագույնի հասցնելու անսահմանափակ ձգտման պայմաններում, գործող կենտրոնացված քաղաքական համակարգը ավելի շուտ նպաստում է այդ իշխանության ամրապնդմանը, քան դրա թուլացմանը և բաշխմանը: Կրթության ցածր մակարդակը ստեղծում է թույլ մտավորական միջավայր, որտեղ սրությամբ զգացվում է որակավորված աշխատողների, կառավարիչների, տեխնիկական կադրերի և աշխատուժի անբավարարությունը: Այդպիսի համակարգը հանգեցրել է նրան, որ զարգացման հիմնախնդիրները ստացել են ոչ միայն տնտեսական, այլև հումանիտար և մարդկային բնույթ:

Այսպիսով՝ տնտեսական գործակալները, որոնք օժտված են ավելցուկային իշխանությամբ, ստանում են ռենտային եկամուտ, որը և Հայաստանում ստեղծված տնտեսական և քաղաքական համակարգի ամբողջ իմաստն է: Իշխանության ռենտան կարևոր հանգամանք է այդ մոդելի հասկացման և պահպանման համար, և ընդհակառակը՝ ռենտայի վերացումը դրա փոփոխությանն ուղղված առաջին քայլն է:

Տնտեսական ռեսուրսներն ուղղվում են գործունեության անարդյունավետ ոլորտներ, ինչի արդյունքում ստեղծվում է տնտեսական իշխանության համակարգի անարդյունավետ հավասարակշռություն: Ռենտային համակարգի վրա հիմնված իշխանությունը չի խրախուսում ներդրումները գործունեության այլ՝ ավելի բարդ տեսակներում, քանի որ դրանց ծախսերը և փոխհատուցման նորման բարձր են: Այս իրավիճակում անիմաստ են արդյունաբերական քաղաքականություն իրականացնելու, առավել ևս նորարարական տնտեսություն ստեղծելու մասին խոսակցությունները: Գործունեության ոչ բարդ ոլորտներում գերշահույթներ ստանալու պայմաններում բացակայում են բոլոր տեսակի խթանները տնտեսության արտահանման կողմնորոշում ունեցող ճյուղերի զարգացման համար, բացառությամբ՝ հումքի վաճառքի, ինչը լիովին բացատրելի է օգտակար հանածոների համաշխարհային գների աճի համայնապատկերում և իշխանությամբ պայմա-

²⁰ **Brown C.**, Is There an Institutional Theory of Distribution? // Journal of Economic Issues. 2005. Vol. XXXIX. No. 4, December, p. 920.

նավորված ռենտայի ստացման տեսանկյունից: Պղնձի, մոլիբդենի և ոսկու արդյունահանումն ու վաճառքը վերջին տարիներին աճում են աննախադեպ ծավալներով: Պաշտոնական վիճակագրության համաձայն՝ տվյալ ճյուղերում գոյություն ունի շուրջ 100%-անոց շահութաբերություն: Հումքի վաճառքը Հայաստանի արտահանման հիմնական հոդվածն է, նշանակում է նաև արտարժույթի ստացման հիմնական ներքին աղբյուրը: Բայց, միաժամանակ, ճյուղն ապահովում է պետական բյուջեի եկամուտների չնչին մասը, իսկ ռեսուրսների շահագործումից ստացված եկամուտը վերածվում է նոր ներդրումների նոր հանքահորերում՝ ամայացնելով մեր հայրենիքի ընդերքը, աղտոտելով ջրի աղբյուրները և հողերը վերածելով անբերրի տարածքների: Ուրիշ ո՞ր ճյուղը, արտադրությունը կամ գործունեության տեսակը կարող է ապահովել այդպիսի եկամուտներ: Բնականաբար՝ ոչ մի: Իսկ դա նշանակում է, որ տվյալ ճյուղում ստեղծված իրավիճակը լուրջ արգելք է տնտեսության բազմազանեցման համար:

Վերջին ժամանակներս, սննդամթերքի հիմնական տեսակների գների աճի առումով, գյուղատնտեսության թեման դարձել է ամենաարձարժողը: Բայց ոլորտի ի՞նչ զարգացման մասին կարող է խոսք լինել այնպիսի ձևախելված համակարգի դեպքում, որտեղ իշխում է տնտեսական իշխանությունը, միայն տնտեսականը՝ դրա «ավելցուկային ձևով»: Բոլոր քիչ թե շատ բարեբեր հողերը գտնվում են տնտեսական իշխանության ավելցուկով օժտված նույն տնտեսական գործակալների ձեռքերում, որոնք էլ, ըստ էության, յուրացնում են ամբողջ դիֆերենցիալ ռենտան: Հողագործության ինչպիսի՞ արտադրողականություն կարող է լինել հազարավոր մանր կտորների բաժանված հողի վրա՝ համապատասխան ենթակառուցվածքների և կապիտալ ներդրումների բացակայության պայմաններում: Թերևս դա էլ այն հիմնական պատճառն է, որ գյուղատնտեսական հողերի մեծ մասը մնում է չմշակված: Այսօր շահութաբերությամբ օգտագործվում են միայն ամենաբերրի հողակտորները, որոնք ապահովում են հողային ռենտայի ստացում, այն էլ գյուղացիների չափազանց բարձր աստիճանի շահագործման, այլ ոչ թե լուրջ կապիտալ ներդրումների և տնտեսության կազմակերպման ժամանակակից մեթոդների կիրառման հաշվին: Այս ճյուղում գոյություն ունի առանձնահատուկ, կառուցվածքային բնույթի գործազրկություն: Առանց այդ հրատապ և պետականությանը սպառնացող հիմնախնդրի լուծման անհնար է պատկերացնել լուրջ զարգացում գյուղատնտեսության հատվածում: Բայց լուծելի՞ է արդյոք կառուցվածքային գործազրկության հիմնախնդիրը տնտեսավարման ներկայիս պայմաններում, երբ զարգանում են անարդյունավետ գործունեության ոլորտները և չկան նոր աշխատատեղերի ստեղծման խթաններ:

Ինչ վերաբերում է անասնաբուծությանը, ապա ճյուղը զարգանում է հիմնականում էքստենսիվ ճանապարհով, որի բնական հնարավորությունները շատ սահմանափակ են: Սահմանափակող գործոն են նաև բնակչության ցածր վճարունակությունը, մսի և կաթի գնման ցածր գները: Գործունեության որոշ տեսակներ, օրինակ՝ արհեստական ձկնաբուծությունը, շահութաբեր են մնում բացառապես արտեզյան ջրային ռեսուրսների անսահմանափակ և անվերահսկելի օգտագործման հաշվին:

1995-2008 թթ. ընթացքում տնտեսական աճի ամենաբարձր ցուցանիշները գրանցվել են շինարարության, առևտրի և ծառայությունների ոլորտներում: Այսպես՝ 2001-2008 թթ. շինարարության կշիռը ՀՆԱ 10%-ից հասավ մինչև 27%-ի: Շինարարությունը ապահովում էր տնտեսական աճի մոտ 1/3-ը, այսինքն՝ ավելի, քան արդյունաբերությունը և գյուղատնտեսությունը միասին վերցրած²¹: Շինարարության հատվածի աճը պայմանավորված էր տնտեսական աստիճանակարգման վերին օղակներում դրամական միջոցների որոշակի ավելցուկով: Վերնախավը շահագրգռված և ընդունակ չէ կազմակերպելու գործունեության արդյունավետ տեսակներ: Հասարակությունը, որտեղ թագավորում է տնտեսական

²¹ Տե՛ս ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության տարեգրքեր՝ 2002 և 2009:

իշխանությունը, ունի սպառողական հոգեբանություն, ինչը հատկապես բնորոշ է իշխանության վերնախավին: Հայտնի է, որ ծախսերի և օգուտների մեծությունը ազդում է գների մակարդակի վրա և ձևավորում է մի կողմից՝ բարիքների նկատմամբ պահանջարկը, իսկ մյուս կողմից՝ դրանց առաջարկը: Այդ պատճառով, այնպիսի ոլորտում, ինչպիսին էլիտային շինարարությունն է, ձևավորվում են հատուկ բարձրացված և «պղպջակային» գներ: Դա իր հերթին ազդում է անշարժ գույքի շուկայի ընդհանուր իրավիճակի վրա: Գնագոյացման այդպիսի ձևը բնութագրական է նաև ապրանքների և ծառայությունների մի շարք այլ տեսակների համար:

Հարկ է նշել, որ վերջին տասնամյակի տնտեսական աճի պարագայում մեծ նշանակություն են ունեցել մասնավոր տրանսֆերտները, որոնք նախաձգածամային 2008 թ. կազմել են 1062.39 մլն դոլար կամ ՀՆԱ շուրջ 9%-ը²²: Փորձագիտական տվյալների համաձայն՝ վերջին տարիներին Հայաստանի տնային տնտեսությունները արտասահմանից տարեկան ստացել են մոտ 1,5 մլրդ դոլարի մասնավոր դրամական փոխանցումներ: Այդ դրամական ներարկումները նպաստել են առևտրի և ծառայությունների զարգացման ոլորտում որոշակի մակարդակի պահպանմանը:

Ներկայիս տնտեսական համակարգի գործակալներն, իրենց հերթին, իշխանության օբյեկտ են արտաքին տնտեսական սուբյեկտների համար, այսինքն՝ առկա է արտաքին հարկադրանք: Ենթակառուցվածքային կազմակերպությունները, որոնք ապահովում են տնտեսական համակարգի կենսագործունեությունը (կապի, տրանսպորտի, էներգետիկայի, ջրամատակարարման, գազամատակարարման ոլորտներում), մասնավորեցվել կամ տրվել են անդրազգային կորպորացիաների (հիմնականում՝ ռուսական) կոնցեսիոն կառավարմանը:

Տնտեսական իշխանության գործող համակարգին բնորոշ է այնպիսի ֆիսկալ համակարգ, որը նվազագույնի է հասցնում պետության իշխանությունը: Հարկեր/ՀՆԱ հարաբերակցությունում երկար տարիներ է, ինչ էական փոփոխություն չի նկատվում: Եթե հաշվի առնենք, որ գանձվող հարկերի ավելի քան կեսը կազմում են անուղղակիները (որոնք, ըստ էության, վճարում են սպառողները), ապա չենք չափազանցնի, եթե ասենք, որ Հայաստանի ամբողջ տարածքը, հարկերի առումով, ներկայացնում է ոչ ֆորմալ օֆշորային գոտի: Հարկման տեսանկյունից՝ ստեղծված հավասարակշռված վիճակը շահավետ է ոչ միայն «ազգային կապիտալի», այլև անդրազգային կորպորացիաների համար: Դա կարող է հանգեցնել միակարծության (կոնսենսուսի)՝ ամրապնդելով ներկայիս հավասարակշռության անխախտելիությունը:

Օտարերկրյա ներդրումները 2000-2008 թթ. կազմել են մոտ 3 մլրդ դոլար կամ տարեկան, միջին հաշվով, ՀՆԱ 6%-ը²³: Դրանք հիմնականում ուղղվել են տրանսպորտի, կապի, էներգետիկայի, գունավոր մետալուրգիայի, հանքարդյունաբերության, առևտրի, շինարարության և ծառայությունների զարգացման ոլորտներ: Այդ ներդրումների մի մասը ապահովել է ռուսական և այլ օտարերկրյա ընկերությունների գործունեությունը: Ներդրումների մնացած մասը հիմնականում էթնիկ ծագում ունի: Դրանք առավելապես ռուսական ծագման են: Ռուսաստանն ինքը պարզունակ տնտեսական և սոցիալական կառուցվածք ունի: Այդ երկրի տնտեսության հիմքը հանքահումքային արդյունաբերությունն է կազմում: Ռուսաստանի հայերը մուտք չունեն ռուսական հանքային ռեսուրսների ոլորտ: Մյուս կողմից՝ համաշխարհային շուկաներում էներգառեսուրսների բարձր գները բավական մեծ

²² Տե՛ս ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, Հայաստանի Հանրապետության վճարային հաշվեկշիռը 2007 և 2010 թթ.:

²³ Տե՛ս ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարություն, Ներդրումային քաղաքականություն և արտաքին տնտեսական համագործակցություն:

<http://www.mineconomy.am/upload/file/pdfs/INVESTMENTSarm.pdf>

արժուրային մուտքեր են ապահովում Ռուսաստանի համար, ինչը բարձրացնում է ռուսական հասարակության որոշակի մասի վճարունակությունը և խթանում շինարարության ու առևտրի աճը: Հենց այս ճյուղերում էլ որոշակի եկամուտներ են վաստակում Ռուսաստանի հայերը, և Հայաստանի տնտեսության տվյալ ճյուղեր էլ ուղղվում են նրանց ներդրումները: Վերջին հաշվով, Ռուսաստանում ձեռնարկատիրական գործունեության ոչ բարդ տեսակներից ստացված միջոցները հայրենիքում ներդրվում են գործունեության պարզ, այսպես կոչված, «անարդյունավետ ոլորտներում»:

Այսպիսով՝ կարելի է հաստատել, որ տնտեսական իշխանության ստեղծված համակարգը բացասաբար է ազդում տնտեսական գործակալների (տնտեսական վարքագծի որոշակի տեսակների հրաժարման և այլընտրանքի առումով) և, ընդհանուր առմամբ, Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական համակարգի զարգացման վրա: Ձևավորված տնտեսական համակարգը չի նպաստում որևէ ընդհանուր պետական նպատակի իրագործմանը, այլ միտված է տնտեսական սուբյեկտների օգուտների աճին:

Արդյունքում՝ ստեղծվել է տնտեսական իշխանության համակարգի անարդյունավետ հավասարակշռություն, որի համար բնութագրական են տնտեսության պարզունակ կառուցվածքը, կախվածությունը արտաքին ֆինանսական աղբյուրներից, ձևախեղված ֆիսկալ համակարգը: Բոլոր այս գործոնների ընդհանրությունը չի կարող ապահովել երկարաժամկետ և կայուն զարգացում և խոցելի է դարձնում Հայաստանի տնտեսական ու քաղաքական համակարգը:

Ինչպես արդեն նշվել է, տնտեսական իշխանությունը օբյեկտիվ անհրաժեշտություն է: Քաղաքական տեսանկյունից այն կարող է պոզիտիվ կամ նեգատիվ դեր խաղալ: Առաջին դեպքում կապահովվի մասնավոր տնտեսական վարքագծի ենթարկվածությունը ընդհանուր նպատակներին՝ նպաստելով ազգի տնտեսական զարգացմանը: Երկրորդ՝ տնտեսական իշխանությունը կարող է հետապնդել միայն տնտեսական սուբյեկտների օգուտներն առավելագույնի հասցնելու նպատակ՝ դրան այլ մարդկանց գործունեության նպատակները ենթարկեցնելու հաշվին: Այս դեպքում այն բացասական դեր է կատարում՝ ստեղծելով ազգային տնտեսության անարդյունավետ համակարգ:

Ստեղծված անարդյունավետ հավասարակշռության խախտման համար հարկավոր է փոխել տնտեսական իշխանության կազմակերպական համակարգը: Արդյունավետ տնտեսական իշխանությունը չի ստեղծվում ինքն իրեն: Անհրաժեշտ է իրականացնել կառուցվածքային քաղաքականություն, ինչը ենթադրում է սուբյեկտիվ իշխանության և օգուտն առավելագույնի հասցնելու արդյունքում ձևավորված տնտեսական իշխանության վերաբաշխում: Իսկ դրա համար հարկ է փոխել տնտեսական խաղի կանոնները: Դրանք կարող են փոխվել նոր տնտեսական կազմակերպությունների («խաղացողների») ստեղծման և դրանց տնտեսական իշխանության պակաս մասի ծածկման միջոցով: Տնտեսական տեսանկյունից սա նշանակում է՝ գործունեության արդյունավետ տեսակների համար ծախքերի ծավալի մինիմալացում և դրանց մաքսիմալացում (հարկերի օգնությամբ) գործունեության անարդյունավետ տեսակների դեպքում:

Այսօր գործունեության արդյունավետ տեսակների գործադրման համար գոյություն ունի «իշխանության պակաս»: Օրինակ՝ նորարարությունների նկատմամբ ընկալունակությունը վկայում է իշխանության համակարգի արդյունավետության մասին: Եթե համակարգը սահմանափակում է նորարարական գործունեությունը, ուրեմն տնտեսական իշխանությունը անարդյունավետ է բաշխված, իսկ քաղաքական համակարգը թույլ է անկախ պետական քաղաքականություն իրականացնելու առումով:

Իշխանության ստեղծման և արդյունավետ բաշխման քաղաքականության իրականացումը ենթադրում է նաև տնտեսական իշխանությամբ օժտված սուբյեկտների իրավունքների և պատասխանատվության այնպիսի փոփոխություն, որ ստեղծվի իշխանության հասարակական անհրաժեշտ կարգ, ինչն էլ, ըստ էության, պետության տնտեսական քաղաքականության նպատակն է ու առարկան:

Տնտեսական իշխանության համակարգում որպես վերափոխումների նախաձեռնող կարող են հանդես գալ այն սուբյեկտները, որոնք ունեն իշխանական գործառույթների կենտրոնացման անհրաժեշտ ներուժ: Սակայն ներկա պայմաններում, երբ առկա է անարդյունավետ հավասարակշռության խախտման և տնտեսական գործունեության արդյունավետ տեսակների ստեղծման ու խթանման անհրաժեշտություն, իշխանության վերաբաշխման գործընթացներում որպես առավել համարժեք և նախաձեռնող սուբյեկտ կարող է հանդես գալ պետությունը՝ միայն իրեն հատուկ սոցիալ-տնտեսական գործառույթների տեսանկյունից:

Բացի այդ, միայն պետությունն է, որ այս կամ այն չափով տիրապետում է իշխանության գրեթե բոլոր ռեսուրսներին (տնտեսական, սոցիալական, մշակութային-տեղեկատվական և ուժային) և կարող է դրանք օգտագործել համալիր ձևով՝ ստեղծված անարդյունավետ հավասարակշռությունը փոխելու նպատակով: Ժամանակակից պետություններն ունեն մեծ սոցիալական իշխանություն. սոցիալական քաղաքականության միջոցով կարող են ազդել բնակչության լայն շերտերի հասարակական վիճակի վրա՝ դրանով իսկ ապահովելով նրանց չեզոքությունը (լոյալությունը) և աջակցությունը: